TIASAD

Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 8, Sayı: 28, Mart 2021, s. 115-126

Dr. Aylin ŞENGÜN TAŞCI

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Müzik , aylinsengun@gmail.com

TEKKE MUSİKİSİNDE MÜBAREK AY VE GÜNLERE GÖRE ESER BESTELENME GELENEĞİNDE RAMAZAN ÖRNEĞİ

Özet

Türk Musikisi içinde geniş bir yere sahip olan Dinî Musiki; Cami Musikisi ve Tekke Musikisi alt başlıkları ile incelenir. Belli bölümlerinde iç içe geçmiş olan bu iki tür içinde özellikle Tekke Musikisi, geleneğimizde mübarek gün ve aylar için bestelenmiş dinî musiki formlarının ait oldukları dönemlerde özellikle tekkelerde icra edilmeleriyle farklılık ve zenginlik kazanmıştır. Tekkelerin kapatılmasından sonra bu kültürün toplum hafızasından önemli ölçüde silinmiş olmasına rağmen geçmişten günümüze gelebilen eserler, sonradan bestelenmiş ve hâlâ bestelenmeye devam edilen eserlerle birlikte yeni bir repertuvar oluşturmuş durumdadır. Bugün toplamda sayıları yaklaşık dört bini bulan Dinî Musiki eserleri içinde özel gün ve aylar için bestelenmiş olan formlar bu sayının dörtte birini oluşturmaktadır. Ramazan ayı için bestelenmiş dinî musiki formlarının geçmişten günümüze ulaşmış olan bölümü önemli sayıda bir repertuvar oluşturmaya da yeni bestelenen eserlerle birlikte incelemeye değer bir bütünlük halindedir. İlahilerin çoğunlukta olduğu Ramazan ayına özel eserler bu mübarek ayın gelişini müjdeleyen, gidişine veda eden, Kadir gecesinin ve Kur'an-ı Kerim'in kudsîyetini dile getiren temalara sahiptir. Bestelenirken belli makam ve usûller tercih edilmiştir. Güftelerin seçiminde belli isimler öne çıkmaktadır. Bu tip ortak özellikleriyle, tekke musikisi içinde ilgi çekici bir alt grup olarak görülmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Tekke musikisi, tasavvuf, Ramazan İlahileri, tesbih, şugul, makam

TRADITION OF COMPOSITION OF WORKS ACCORDING TO MONTHS AND DAYS IN TEKKE MUSIC AND “SAMPLE OF RAMADAN”

Abstract

Religious Music, which has a wide place in Turkish Music, is examined under the subtitles of Mosque Music and Tekke Music. Among these two genres, which are intertwined in certain parts, Tekke Music has gained diversity and richness, especially when religious music forms composed for blessed days and months in our tradition were performed especially in tekkes. Although this culture has been erased from the memory of the society after the closure of the tekkes, the works that have survived from the past to the present have formed a new repertoire together with the works that were later composed and still continue to be composed. The forms composed for special days and months among the religious music works, which are about four thousand in total today, constitute one fourth of this number. Although the part of religious music forms composed for the month of Ramadan that can survive from the past to the present day cannot constitute a significant repertoire, it is in a state worth examining together with the newly composed works. The works special to the month of Ramadan, in which the hymns are the majority, have themes that herald the coming of this blessed month, say goodbye to its departure, and express the holiness of the Qadr Night and the Qur'an. Certain maqams and methods were preferred while composing. Certain names come to the fore in the selection of lyrics. With this type of common features, they are an interesting sub-group in tekke music

Keywords: Tekke Music, Sufism, Ramadan Hymns, Rosary, Shugul, Maqam

Giriş

Musikinin temelini oluşturan ses unsuru insanın varlığıyla birlikte ortaya çıktığına ve sesin olduğu her yerde musiki de olduğuna göre, musikinin ilk insanla birlikte doğduğunu söyleyebiliriz. Dinî musiki ise inançla şekillenen insan hayatında en başta yerini almıştır. Zira her toplumun, her dinî anlayışın mutlaka bir musikisi olmuştur. Bu elbette varoluşumuzdan bu yana biz Türkler için de geçerlidir. Türk Musikisi içinde çok önemli bir yere sahip olan dinî musiki, sözlü eserlerimiz içinde geniş bir bölümü teşkil eder. Türk dinî musikisinin geniş bir tanımı şöyle yapılmaktadır:

“Hz. Peygamber (sav) ve sahabenin tatbikatı ile İslâm tasavvufunun görüşleri doğrultusunda ortaya çıkan Türklerdeki dinî hayat, zamanla camilerde, tekkelerde ve çeşitli tarikat toplantılarında yapılan ibadet ve zikir esnasında, birtakım vesilelere binaen ve çeşitli kaideler çerçevesinde icra edilen bir musikiyi meydana getirmiş, buna da Türk Din Musikisi adı verilmiştir”¹

Yüzyıllar boyunca yaşadığımız İslâmî hayatın sonucunda ortaya çıkan ve çok zengin bir repertuvara sahip olan dinî musikimizi iki bölüm halinde incelemekteyiz. Bu ayrımı dinî musikinin doğuşu, kaynağı, dayanağı, içinde yer alan eserlerin nitelikleri ve icra edildikleri

¹ Özcan, "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Musiki", Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel), IV: 565-566, İstanbul 2000.

yerler itibarıyla Cami musikisi ve Tekke musikisi olarak adlandırmaktayız. Cami musikisi formları ibadet sırasında veya sonunda musiki eğitimi almış müezzin veya müezzin grubu tarafından, mutlaka enstrümanlı olarak, Kur'an-ı Kerim'in doğaçlama beste ile okunması, ezan, kâmet, tekbîr, salât, tesbîh, temcid, münâcât, mevlid, mirâciyye ve tevşîh olarak sınıflandırılır.²

Cehrî zikir yapan tarikatlerin tekkelerde yaptıkları musikiyi ifade etmek için kullandığımız Tekke Musikisi ya da Tasavvuf Musikisi tabiri ise genellikle *Mevlevî âyînî*, *na't*, *ilâhî mersiye*, *durak*, *şugul*, *nefes*, *tevşîh* şeklinde gruplandırılır. Bu grupta yer alan eserler çoğunlukla enstrüman eşliğinde seslendirilir. Ancak her iki tür arasında kesin bir ayırım çizgisi olmadığı için yukarıda sayılan musiki formlarının bazıları hem Cami Musikisi hem Tekke Musikisi türevi olarak icra edilmektedir. İlahiler başta olmak üzere mevlid, mirâciye, na't, kaside, tevşîh ve mersiye ortak icra edilen formlar olarak görülürler.³ Özellikle ilâhîler ortak icra edilen ve en çok kullanılan formların başında gelir.

İlâhîlerin geçmişteki sayısının binlerce diye ifade edildiğine eski kaynaklarda rastlıyoruz. İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı olan *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler* adlı kaynak kitabın Mukaddime bölümünü yazan Rauf Yekta Bey, ilâhîleri toplama konusundaki çalışmalarından bahsederken konuyla ilgili olarak şunları aktarmıştır:

Notalarını yazmak istediğimiz ilâhîlerin en güzel ve en nadidelerini –tekkelerinin çokluğu ile meşhur olan- Üsküdar ve havalisi zâkirlerinde bulabileceğimizi ümit ettiğimizden taharriyatımızı en ziyade o havalide yapmıştık. Çektiğimiz müşkülâtı burada yazacak olsak söz uzar. Ancak bu müşkülâtın derecesi hakkında bir fikir vermek üzere şu kadarını söyleyelim ki Üsküdar'da Şehrî Ahmet Efendi tekkesini bulabilmek ve orada mahfuz olduğunu duyduğumuz eski bir ilâhî mecmuasından istifade edebilmek için tam bir gün akşama kadar sokak sokak dolaşmıştık; kime sorsak ya hakikaten bu namda bir tekke bilmediği hal ü tavrından anlaşılıyor yahut sualimizden şüphelenerek tekkelerle alakası olmadığını söyleyip hemen yanımızdan uzaklaşıyordu! Sabık zâkirleri bulabilmek ise daha güç olmuştu.⁴

Rauf Yekta Bey'in başkanlığında söz konusu ilâhîleri toplayıp yayınlama çalışmalarını sürdüren İstanbul Konservatuvarı bütçe buldukça yayınladığı ciltlerde tevşîh, ilâhî, şugul, durak, Bektaşî nefesleri, Mevlevî âyînleri, Cami Na'tleri ve Mirâciye olarak sekiz kısma ayırdığı formların ürünlerini arşiv niteliğinde günümüze bırakmış olsa da yayınlanan eser sayısı, yukarıda bahsedildiği gibi zâkirlerin hafızalarında yer alan binleri bulacak seviyeye gelmiş değildir. Hicrî senenin her ayında okunmaya mahsus ilâhîlerin yer aldığı ikinci ciltte 94 ilâhî yer almıştır. Bunların da 19 tanesi Ramazan ilâhîsi niteliğindedir.

Türk Musikisinin geleneğinde nota yazımı yerine usta-çırak ilişkisi ile öğrenim söz konusu olmasından dolayı, zâkirlerin hafızalarında saklayarak meşk yoluyla öğrencilerine aktardıkları eserlerin notaya alınmalarının mümkün olmaya başladığı Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, 30 Kasım 1925'te kabul edilen yasayla tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması kanununun

² İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti, *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler -I-*, İstanbul Belediye Konservatuvarı Yayınları, İstanbul 1931.

³ Uzun, "İlahî", TDV İslâm Ansiklopedisi, 22: 64-68, İstanbul 2000.

⁴ İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti, *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler II*, İstanbul Belediye Konservatuvarı Yayınları, İstanbul 1933.

çıkarılması ve bu konuda alınan kesin tedbirler, söz konusu kültürel aktarımın kesintiye uğramasına yol açmıştır. Rauf Yekta Bey'in de belirttiği gibi tekkelerde çalışmış olan zâkirlerin kendilerini gizlemeye başlamaları ve bulundukları zaman da kayıt alma çabaları sırasında bildiklerini paylaşma konusunda çekingen davranışları, dinî musikimizin sayısız eserinin bugün elimize ulaşamamasına sebep olmuştur.

Tekkelerin musiki kültürümüze katkılarının temel nedeni, medreseler ilimle kitapla uğraşırken, şiir, edebiyat, mûsikî gibi sanatların tasavvuf ve tekke muhitinde gelişmiş olmalarıdır. Hatta bugün Cami Musikisi diye isimlendirdiğimiz musikinin de tekkelerin eseri olduğu ifade edilmektedir. Tekke musikisi sayesinde geniş bir müzik dağarcığına sahip olmak Osmanlı döneminin ayırt edici yönlerinden biri olmuştur. Öyle ki İslâm dünyası içinde yer alan hiçbir ülkede Osmanlı dinî musikisiyle kıyaslanabilecek zenginlikte bir dinî müzik yoktur.⁵

Tekke Musikisinin Genel Özellikleri

Tekke musikisi içinde yer alan formlar özellikle ritm unsurunun ön plana çıkmasıyla ve gelenekte ney ile rebabın eşliğinde icra edilmişlerdir. Günümüzde ise tanbur, ud, kanun başta olmak üzere klasik müzik enstrümanlarımızın tümü kullanılmaktadır. *Bektaşî ayinlerinde ise daha çok bağlama ailesi çalınır. Musikinin bir heyet tarafından icra edilmesi durumunda bağlamaya kabak kemane, ud, cümbüş gibi sazlar da eşlik edebilir*⁶. Ritm enstrümanları geleneksel icrada mazhar, halîle, kudüm, bendir, nevbe gibi vurmali sazlar olmuştur. Günümüzde ise bu çeşitlilik ortadan kalkmış, genellikle bendir kullanılarak ritm unsuru sağlanır olmuştur. Enstrüman kullanımının bir istisnası Muharrem ayıdır. Geleneksel icrada Muharrem ayında zikirlerde saza yer verilmemiştir.⁷

Tekkelerde zikir esnasında yapılan ya da zikir dışında toplu halde okunduğu için cumhur ilâhîsi adıyla anılan icraların kendi içinde bir ahenk ve düzene sahip olmaları gerekir. Sözgelisi makam seçimi önemlidir. Ayinin genel akışı içinde eserlerin ritmi hızlanacağı ve daha tiz sesler kullanılarak icra ilerledikçe tasavvufî lirizm ve coşku arttırılacağı için makamlar bu özelliklere uygun bir yapıya sahip olmalıdır. Tekke musikisinde ilâhî bestelenirken belirli makamların çok sık kullanılmış olmasının sebebi bu olsa gerektir.

Makam seçimi konusu zikiri idare eden zâkirbaşının sorumluluğundadır. Zâkirbaşı aynı zamanda seçeceği ilâhîleri günün özelliklerine bağlı olarak belirlemek zorundadır. Bu hususiyet mübarek gün ve geceler için bestelenmiş eserlerin günümüze gelene kadar ayrı bir repertuar olarak ortaya çıkmalarını sağlamıştır.

Tasavvuf musikimizde belli aylar ve belli günler için o ayın özelliklerine uygun güftelerden bestelenmiş ilâhîler ve diğer bazı formlardan eserler mevcuttur. Kameri ayların hususiyetine göre yazılmış güftelerden bestelenen eserler o ay içinde, mübarek günleri ifade etmek için yazılmış güftelerden bestelenen eserler o özel günlerde icra edilmek amacını taşır. Tasavvuf terbiyesi, irfanı ve neş'esi sonucunda ortaya çıkan bu tasnif, bir ilâhî okuma geleneğini meydana getirmiştir. Elbette her tekke musikisi formu eserleri belli zamanlara yönelik bestelenmiş değildir. Her zamana, her mekâna uygun güfteden oluştuğu için her zaman ve her mekânda icra

⁵ Aksoy, "Osmanlı Geleneğinde Dinî Musikî Üstüne Birkaç Not", Diyanet Aylık Dergi eki Nağmeden Gönüle Musiki, İstanbul 2009, 10-11

⁶ Özcan, "Tekke Musikisi", TDV İslâm Ansiklopedisi, 40: 384, İstanbul 2011.

⁷ Erol, "Muharrem Ayı ve Kerbelâ Mersiyeleri", Dünya Bizim Portalı, 2018, www.dunyabizim.com/mercek-alti/muharrem-ayi-ve-kerbel-mersiyeleri-h21972.html, e.t. 24.04.2019

edilen çok sayıda eser mevcuttur. Ancak güfteleri itibarıyla bir grup eser sadece içinde bulunulan gün ya da ayda okunmak üzere bestelenmiştir. Bu eserlerin hususiyetlerini Hicri aylar çerçevesinde kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Muharrem: Silsile olarak Hz. Ali'ye dayanan cehrî tarikatler başta olmak üzere hemen tüm tasavvufi yollar Kerbelâ hadisesini işleyen eserleri Muharrem aylarında okumuşlardır. Özellikle Muharrem ayının onundan otuzuna kadar mersiyeler okutulmuştur. Bu eserlere Muharremiyye adı verilmektedir ve özellikle tevşîh ve ilâhî formunda bestelenmişlerdir. Okuyanlar Mersiyehan ve Nevhahan şeklinde adlandırılmışlardır. Özellikle Bayrâmî Yazıcızâde, Sinânî Seyyid Seyfullah, Gülşenî Sezâyî, Halvetî Zekâî, Nakşibendî Selâmî, Bedevî Kazım Paşa ve Kâdirî Osman Şemsî Efendi'nin mersiyeleri okunmuştur.⁸

Safer: Kamer aylarının ikincisi olan Safer cahiliye dönemi Arapları tarafından belâ ve uğursuzluk ayı olarak kabul edilmiş, İslâmiyet'ten sonra bu yanlış algıyı değiştirmek için Safer ayına Saferü'l-hayr ya da Saferü'l-muzaffer denmeye başlanmıştır.⁹ Bu ay için bestelenmiş eserlerden kayda geçenler 42 ilâhî ve 1 duraktan ibarettir. Bu eserlerin tümünde sadece üç güfte kullanılmıştır. Bu güftelerin ilki Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretlerinin *Hak şerleri hayr eyler/ Zannetme ki gayr eyler/ Arîf ânu seyr eyler/ Mevlâ görelim neyler/ Neylerse güzel eyler* mısralarıyla başlayan eseri; ikincisi Yunus Emre'nin *Taştı rahmet deryası/ Gark oldu cümle asi/ Dört kitabın manası/ Lâ ilâhe illallah* kıtasıyla başlayan şiiri; üçüncü güfte ise yine Yunus Emre'nin *Yüz bin cefa kılsan bana/ Senden yüzüm döndürmezem/ Canım dahi alır isen/ Senden yüzüm döndürmezem* kıtasıyla başlayan şiiridir. Bu ayla ilgili çok fazla eser verilmemiş olmasına karşılık söz konusu güftelerden oluşan az sayıda ilâhî İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı ve Halil Can'ın ders notlarından yola çıkarak Safer ayı ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰

Rebiülevvel – Rebiülahir: Kamer aylarının üç ve dördüncüsü olan bu iki ay Müslümanların hayvanlarını otlatmak için saldıkları döneme denk geldiği için bahar ayları olarak kabul edilmiştir. Rebi Arapça bahar anlamına gelmektedir. Mevlid kandili Rebiülevvel ayı içinde idrak edilir. Dolayısıyla bu iki ay Hz. Peygamber (sav)'in doğumunu müjdeleyen sözlerden oluşmuş ilâhî ve diğer tekke musikisi formlarının seslendirildiği dönemler olmuştur.¹¹ Bu ayla ilgili kayıtlı 95 ilâhî, 2 salât ü selâm, 44 tevşîh, 1 durak, 2 Mevlid, 1 nefes, 1 ninni, 1 salâ, 1 salât, 1 salavat olmak üzere 149 eser mevcuttur. En çok kullanılan güfteler; Dede Ömer Rûşenî'nin *Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi* mısraıyla başlayan meşhur na'ti; Yunus Emre'nin *Âlemler nûra gark oldu Muhammed doğduğu gece* mısraıyla başlayan şiiri ve Niyâzî Mısırî'nin *Doğdu ol sadr-ı risâlet bastı ferş üzre kadem* mısraıyla başlayan ilâhîsidir.¹²

Cemâziye'l-evvel – Cemâziye'l-âhir: Bu iki ayda tövbe ayları kabul edilmelerinden dolayı tövbe, pişmanlık ve yalvarma konulu eserler icra edilmiş ve bu eserlerin güfteleri bu aylara göre

⁸Sadreddin, "Muharrem Ayında Dervişler Ne Söyledi", Dünya Bizim Portalı, 2015, www.dunyabizim.com/muzik/muharrem-ayinda-dervisler-ne-soyledi-h21910.html, e.t. 26.04.2019

⁹ Yaşaroğlu, "Safer", TDV İslâm Ansiklopedisi, 35: 450-45, İstanbul 2008.

¹⁰ Ergen, "Safer İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

¹¹ Günay, "Rebiülevvel", TDV İslâm Ansiklopedisi, 34: 501 – 502, İstanbul 2007.

¹² Ergen, "Rebiülevvel-Rebiülahir İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004 – 2019.

yazılmıştır.¹³ Bu aya ilişkin kayıtlı eserler 13 durak, 230 ilâhî, 4 istiğfar, 1 münâcât, 2 şugul ve 5 tevşîh olmak üzere 255 adettir. Yunus Emre'nin *A sultânım sen var iken ben kime yalvarayım* sözleriyle başlayan şiiri güfte olarak çokça kullanılmıştır.¹⁴

Receb: Dinî geleneğimizde önemli yeri olan üç aylardan ilki ve Hicrî yılın yedinci ayıdır. Savaşmanın haram kabul edildiği dört aydan biridir.¹⁵ Bu ayda içinde güftesinin içinde Receb kelimesi geçtiği için bestelenmiş eserler, üç ayların ilk Cuma'sı olduğu için Receb ayının ilk Cuma akşamında idrak edilen *Regâib* gecesini anlatan güftelerden oluşmuş eserler ve Receb ayının 27. gecesinde gerçekleştiğine inanılan Miraç olayının anlatıldığı güftelerden oluşan eserler seslendirilmiştir. Kayıtlı olan eserler 1 durak, 44 ilâhî, 5 mirâciye, 1 na't, 1 nefes, 1 regâibiyye, 5 tevşîh olmak üzere 58 tanedir. Yunus Emre'nin; *Bir gece Muhammed'e Çalap'tan geldi Burak* mısraıyla başlayan ve Miraç olayını anlatan şiiri birkaç farklı makamdan bestelenmiştir.¹⁶

Şaban: Dinî geleneğimizde önemli yeri olan üç aylardan ikincisi ve Hicrî yılın sekizinci ayıdır. Hz. Peygamber, oruç ibadetinin farz kılındığı Şaban ayının büyük bölümünü oruçlu geçirirdi. Ayrıca Şaban ayının on beşinci gecesinde Müslümanların Allah'ın affı ve bağışlaması ile günah yükünden kurtulacağı umularak bu geceye Berat gecesi denmiştir.¹⁷ Bu ayda icra edilmek üzere bestelenen eserlerin sayısı çok fazla değildir. Bir kısmının güftesi özellikle Berat gecesine yönelik yazılmıştır. Yunus Emre'nin; *Yazılır halkın berâtı gelince Berât gecesi* mısraıyla başlayan şiiri bunlardan en çok kullanılanıdır. Kayıtlı eserlerin sayısı 14 ve hepsi ilâhî formundadır.¹⁸

Şevvâl: En büyük hususiyeti ilk üç gününün Ramazan Bayramı olmasıdır. Cahiliye döneminde Araplar uğursuz kabul ettikleri için Şevval ayında evlenmezlerken Hz. Peygamber (sav) bu anlayışı yıkmak için Hz. Aişe ile Şevval ayında evlenmiştir.¹⁹ Bu ayda icra edilmek üzere bestelenmiş Şevval ayına özel çok sayıda eser yoktur. 2 tanesi temcid, 12'si nefes, geri kalanı ilâhî formunda olmak üzere kayıtlı 15 eser mevcuttur. Eserlerin güfteleri Hac dönemine hazırlık dolayısıyla Hac ve Ramazan Bayramı üzerinedir. Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin; *Açıldı çün bezm-i elest devreyledi peymânesi* sözleriyle başlayan eseri ve Hacı Bayram Veli'nin; *N'oldu bu gönlüm, n'oldu bu gönlüm/ Derd ü gamınla doldu bu gönlüm* sözleriyle başlayan şiiri en çok kullanılan iki güftedir.²⁰

Zilkâde – Zilhicce: Kurban Bayramı Zilhicce ayının onuncu günü başlar. Aynı dönem Hac dönemidir. Bu önemli olaylardan dolayı bu iki aylık dönemde icra edilmek üzere bestelenmiş eserlerin güfteleri Hac, kurban ve Kurban Bayramı üzerine yazılmıştır.²¹ Bu aylara özel olarak

¹³ Günel, "Cemaziyelevvel", TDV İslâm Ansiklopedisi, 7: 319, İstanbul 1993.

¹⁴ Ergen, "Cemaziyelevvel-Cemaziyelahir İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi", İstanbul 2004-2019.

¹⁵ Günay, "Receb", TDV İslâm Ansiklopedisi, 34: 506, İstanbul 2007.

¹⁶ Ergen, "Receb İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

¹⁷ Yaşaroğlu, "Şaban", TDV İslâm Ansiklopedisi, 38: 207, İstanbul 2010.

¹⁸ Ergen, "Şaban İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

¹⁹ Yaşaroğlu, "Şevval", TDV İslâm Ansiklopedisi, 39: 34, İstanbul 2010.

²⁰ Ergen, "Şevval İlahileri", Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

²¹ Yaşaroğlu, "Zilkade", TDV İslâm Ansiklopedisi, 44: 416, İstanbul 2013.

Kânî Karaca'nın bestelediği “*Lebbeyk Allâhümme lebbeyk*” sözleriyle başlayan Arafat Duası da dahil olmak üzere, 5 durak, 118 ilâhî, 13 şugul, 1 telbiye, 18 tevşihden oluşan 156 kayıtlı eser vardır.²²

Ramazan İlâhîleri

Son yüz yıl içinde zayıflayan tekke musikisi repertuvarımız, elbette son derece sağlam tarihsel köklere sahiptir. Dolayısıyla bu köklerden aldığı güçle kendisini yeniden onarmaya başlamıştır. Günümüzde yeniden canlanmaya başlayan tekke kültürü çerçevesinde değişik tekkelerde icra edilen başta ilâhîler olmak üzere tasavvuf musikisi formları, değişik kurumlar ve özel kişiler tarafından kayıt altına ve notaya alınarak zamanımızın teknik imkânları sayesinde geniş çevrelere ulaştırılır olmuştur. Diğer yandan TRT arşivinin bu alandaki eserleri korumak, saklamak ve icra etmek konusundaki rolü çok önemlidir. Kültür Bakanlığı bünyesinde çalışan sanatçıların oluşturduğu özel arşivler de tekke musikisi ürünlerini sonraki nesillere aktarma konusunda önemli bir rol üstlenmiş durumdadır. Dinî musiki ile ilgilenen, aynı zamanda tekkelere girip çıkan sanat çevrelerinin sosyal iletişimleri sayesinde özel arşivler arasında görünmez bir bağ kurulmuş ve bu bağ ile bugünkü tekke musikisi repertuarı, geçmişten gelenlerle yeni bestelenen eserlerin bir araya getirilmeye başlandığı yeni bir çerçeveye bürünmüştür.

Ramazan ayına özel yazılmış güfteler üzerinden bestelenen ve elimizde notaları bulunup kayda alınan eserlerin sayısı, Cumhuriyet yıllarından itibaren unutulmaya ve kayıt altına alınamamaya bağlı olarak hızla azalmıştır. Tekke kültürünün ve yaşamının toplumsal düzeyde yaygın olduğu dönemde tekke musikisi eserlerini hafızalarında barındırıp, usta-çırak ilişkisi ile öğrencilerine aktaran zâkirbaşı niteliğindeki müzisyenler sayısı beş altı bini bulan ilâhî ve diğer formlarla bu kültürü yaşatmaktaydılar. Bugün ise kayıtlı olan eserlerin ve bunların içinde son dönemlerde bestelenenlerin sayısına bakarak, sayısı binlere ulaşan eserin unutulduğunu ifade edebiliriz.

Dinî musiki eserlerinin notaya alınması konusunda Türkiye’de başlatılan çalışmalar sırasında, dönemin siyasal koşullarından kaynaklanan engeller günümüze gelen ve konusu Ramazan olan ilâhîlerin sayısını tespit edebildiğimiz şekliyle ancak yüz yetmiş beş olarak tasnifleyebilmemize yol açmıştır. Bunların yirmi bir tanesinin bestekârı belli değildir. Elimizdeki eserlerin bestekârlarından on tanesi yaşadıkları dönem itibarıyla tekke kültüründen faydalanmış ve eserlerini bu kültür çerçevesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarına kadar olan süreç içinde vermiştir. Bu on bestekâra ait olan eserler Abdülkadir Töre’ye ait üç, Hafız Ahmed Irsoy’a ait iki, Eyyubî Ali Rıza Şengel’e ait dört, Ali Ufkî’ye ait bir, Hafız Kemal Gürses’e ait iki, Muallim İsmail Hakkı Bey’e ait on, Şeyh Muzaffer Ozak’a ait iki, Bolahenk Nuri Bey’e ait bir, Rıf’at Bey’e ait bir ve Zekâî Dede’ye ait iki olmak üzere yirmi sekiz adettir. Bestekârı belli olmayan eserleri de eklediğimizde kırk dokuz eserin tarihten günümüze gelebilen ilâhî, şugul ve tesbîhler olduğunu görebiliyoruz. Diğer yüz yirmi altı ilâhî ise Cumhuriyet’in ilk yıllarından sonra repertuvarda yer almaya başlamışlardır. Dolayısıyla Ramazan ayına özel tekke musikisi eserleri kültüründe, unutulmalara karşı bir yeniden doğuş sürecinin söz konusu olduğu da ifade edilebilir.

Ramazan ayına özel yazılan güftelerde Ramazan ayına ya “hoş geldin” ya da “elveda” diyerek karşılama ya da uğurlama anlamında ifadeler kullanıldığı görülmektedir. İlâhî güftelerinin çoğunluğu bu anlamda şekillendirilmiş durumdadır. Aynı zamanda Kadir gecesini öven ya da

²² Ergen, “Zilkade-Zilhicce İlâhîleri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

Kur'an-ı Kerim üzerine yazılmış güfteler de Ramazan ayına özel eserlerin temaları arasında yer almaktadır. Bestekarlar Ramazan ayı için ilâhî bestelerken özellikle Alvarlı Muhammed Lütfi Efendi, Niyâzî-i Mısri, Yunus Emre, Azîz Mahmûd Hüdâyî, İsmail Hakkı Bursevî, Muzaffer Ozak, Mehmed Muhyiddin Üftâde gibi mutasavvıf şairlerin eserlerine yönelmişlerdir. Tabii kendi sözlerini besteleyen ya da münferid olarak başka şairlerin eserlerinden ilâhî besteleyenler de vardır.

İlâhîlerin mübarek aylara ve günlere göre okunması geleneği çerçevesinde Ramazan İlâhîleri önemli bir yere sahiptir. Ramazan ayı içinde Kadir gecesinin de idrak edilmesi dolayısıyla aynı zamanda Kadir Gecesi'nin özelliğini anlatan güftelerden bestelenmiş eserler ve Kur'an'ın bu ayda inmesine bağlı olarak Kur'an-ı Kerim'i anlatan güftelerden bestelenmiş eserler de Ramazan konulu ilâhîlere eklenince zengin bir repertuvar ortaya çıkmıştır. Ne var ki yukarıda da belirttiğimiz gibi Cumhuriyet sonrasında ilâhî repertuvarının, zaman içinde alınan siyasal kararların uzantısında tekkelerin din ve kültür hayatından uzaklaştırılması sonucu unutulmak suretiyle daralması, bu zengin repertuvarı binlerle ifade etmemizi engellemiş durumdadır. Günümüzde yeni bestelenenlerin de eklenmesiyle beraber, notaya alınmış ve kayda geçmiş ilâhî repertuvarında yer alan eserlerin başlıklarını aşağıda, alfabetik olarak sıralayarak, biliniyorlarsa bestekârlarının ve güfte yazarlarının adları ve makamları ile yazıyoruz. Bu liste TRT İstanbul Radyosu ses sanatçısı Aytaç Ergen'in İstanbul Radyosu Türk Musikisi repertuvarının tüm eserlerini bir araya topladığı bilgisayar programı içinde Mayıs 2019'a kadar güncellediği çalışmasından yararlanılarak gerçekleştirilmiştir.²³ Söz konusu çalışma içinde dinî musiki örnekleri Kültür ve Turizm Bakanlığı İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu ses sanatçısı Enes Ergür tarafından ay tasnifi yapılarak düzenlenmiştir.²⁴ Arşiv verilerinden yararlanılarak Ramazan ilâhîlerinin günümüzdeki repertuvarı tarafımızdan değerlendirilmiştir.

Ramazan'a Özel Eserlerin TRT Arşiv Numaraları

Günümüze ulaşabilen ve notasıyla kayda alınan Ramazan'a özel bestelenmiş tekke musikisi eserlerinden TRT arşivinde yer alanlar aşağıdaki arşiv numaraları ile listelenmiştir:²⁵

Affet bizi ya Gaffâr şehri sıyâm hürmetine	Hicâz	14637
Ayların sultanı hoş geldin mübârek Ramazan	Acemaşiran	14494
Donandı her yer kandiller ile	Acemaşiran	14132
Elden çıkardık mâhımız, eflâke çıksın âhımız	Hüseynî	14169
Elvedâ şehri saâdet elvedâ	Acemaşiran	21605
Erişdi hicrânın demi	Dügâh	16420
Ey şehri nüzûl-i sûre, bâis oldun çok sürûre	Acemaşiran	14174
Geldi saâdetle yine şehri sıyâm mah-ı kıyâm	Mahur	16382
Geldin geri gider misin	Acemaşiran	14207
Geldin geri gider misin	Mahur	19973
Gökyüzünde saf saf olmuş melekler	Acemaşiran	18298
Hamd ü minnettir sana ey Hâlik-i kevn ü mekân	Besteifahan	14242
Her şeb terâvîh tâati	Müstear	14248
İftârdaki nâz Allâh'a niyâz	Rast	18294

²³ Ergen, "Türk Musikisi Nota Arşivi", İstanbul 2004-2019.

²⁴ Ergen, "Ay Tasnifleri", *Türk Musikisi Nota Arşivi*, İstanbul 2004-2019.

²⁵ age., 2004-2019

İrişti hicrânın demi ey mâh-ı gufran elvedâ	Dügâh	14262
Kandillerle donandı minareler	Tahir	16325
Kullarında yok sana layık metâ	Eviç	14278
Kullarında yok sana layık metâ	Eviç	16327
Kullarında yok sana layık metâ	Isfahan	14570
Lâleler güller fulya sünbüller	Ferahnâk	16016
Merhabâ ey mâh-ı enver çok özledik biz seni	Sabâ Zemzeme	16402
Merhabâ ey ruhları şâdân eden Ramazân	Sabâ	16164
Merhabâ ey sevgili mâh-ı mübârek merhabâ	Sabâ Zemzeme	14314
Merhabâ ya merhabâ sad merhabâ ya merhabâ	Sabâ	14308
Merhabâ ya merhabâ ya Remezan	Eviç	16328
Mübârek Ramazân geldi	Hüseynî	16410
Müjde mü'minler size ihsân-ı Rahmân'dır gelen	Acemaşiran	14287
Müjdeler olsun yine geldi mâh-ı mübârek	Eviç	16435
Müşâtak olup özlediğim şehir-i Ramazân merhabâ	Acemaşiran	18728
Müşâtak olup özlediğim şehir-i Ramazân merhabâ	Uşşak	14304
Ne hoş lezzet verir cana sadâsı hatm-i Kur'ân'ın	Bayatiaraban	8011
Neş'e doldu kâinât huzur buldu tüm mekân	Acemaşiran	12596
Nûr ile doldu yine kevn ü mekân	Acemaşiran	14329
Nûr ile doldu yine kevn ü mekân	Sabâ	14330
Ol ey hüdâi subh u şâm zikr-i Hüdâ'da ber devam	Eviç	14337
Ol kâdir-i kün fe yekün lutf edici Rahmân benem	Eviç	23271
Sâye saldı ehl-i îmân üstüne	Eviç	14356
Sende ey şehir-i gufrân inzâl olundu Kur'an	Uşşak	16337
Şehir-i Ramazan mîreved	Acem	21586

TRT arşivinde yer alan yukarıdaki 39 eser ilâhî formundadır.

Aynı arşivde 2 şugul ve 2 tesbîh yer almaktadır. Şuguller:

Es-selâmü aleyke yâ şehre'l-lutf ü ve'l-ihsân	Segâh	14171
Yâ Hannân yâ Mennân yâ Ze'l-cûdi ve'l-ihsân	Uşşak	16150

Tesbîhler:

Sübhan'e'l-Melikü'l-Mevlâ	Bestenigâr	14362
Sübhan'e'l-Melikü'l-Mevlâ	Eviç	14518

Yukarıda arşiv numaraları verilen 43 eserin dışında Ramazan ilâhîsi olarak notalarıyla kayıtlanan diğer 130 ilâhî ve 1 şugul özel arşivler vasıtasıyla günümüze gelebilmiştir.

Ramazan'a Özel Eserlerin Bestekârları

Bestekârı belli olmayanlar: Üzerinde çalıştığımız arşivde notalarıyla kayıtlı bulunan 178 eserin içinde 15 ilâhî, 2 şugul ve 1 tesbîh olmak üzere aşağıdaki 18 tanesinin bestekârları belirsizdir. Bunlar aşağıdaki gibidir:²⁶

Âh elvedâ vah elvedâ	Acembuselik İlâhî
Donandı her yer kandiller ile	Acemaşiran İlâhî
Elden çıkardık mâhımız eflâke çıksın âhımız	Hüseyni İlâhî
Elvedâ bizden sana ey şehr-i rahmet elvedâ	Acemaşiran İlâhî
Erişdi hicrânın demi	Dügâh İlâhî
Her şeb terâvîh tâati	Müstear İlâhî
İrişdi hicrânın demi ey mâh-ı gufrân elvedâ	Dügâh İlâhî
Merhabâ ya merhabâ sad merhabâ ya merhabâ	Sabâ İlâhî
Nûr ile doldu yine kevn ü mekân	Acemaşiran İlâhî
Nûr ile doldu yine kevn ü mekân	Acemkürdi İlâhî
Nûr ile doldu yine kevn ü mekân	Sabâ İlâhî
Ol ey Hüdâî subh u şâm zikr-i Hüdâ'da berdevâm	Eviç İlâhî
Şehr-i Ramazan mîreved	Acem İlâhî
Şükür yine geldi mâh-ı mübârek	Acemkürdi İlâhî
Yine fîrkat nârına yandı cihân	Acemaşiran İlâhî
Esselâmü aleyke ya şehre'l lutf ü ve'l ihsan	Segâh Şugul
Yâ Hannân yâ Mennân yâ ze'l-cûdi ve'l-ihsân	Uşşak Şugul
Sübhâne'l-Melikü'l-Mevlâ	Bestenigâr Tesbîh

Sonuç

Usûl açısından baktığımızda, elimizde kayıtlı bulunan ilâhîlerin altmış iki tanesinin ve iki tesbihin sofyan usûlüyle ölçüldüğünü görmekteyiz. “Kelimenin Arapça ‘mutasavvıf, tasavvuf ehli’ anlamındaki sūfinin çoğulu sūfiyândan geldiği söylenir. Usûle bu isim muhtemelen, dinî Türk mûsikisinin gerek cami gerekse tekke mûsikisi formları içerisinde yer alan ilâhîlerin bestelenmesinde çokça kullanılmış olmasından verilmiştir. Dört zamanlı ve üç vuruşlu bir küçük usûlün adı olan Sofyan iki adet iki zamanın veya diğer bir ifadeyle iki nîm-sofyanın birleşmesinden meydana gelmiştir” (56). Sofyan usûlüyle bestelenen ilâhîler en basit melodik yapıya sahip olan ve akılda kalıcılığı yüksek eserlerdir.

İlâhîlerin altmış yedi tanesi Düyek usûlüyle ölçülmüştür. Farsça iki ve bir (dü ve yek) kelimelerinin birleşiminden oluşan bu tabir Türk musikisinde en çok kullanılan usûllerden birinin adıdır. Sekiz zamanlı ve beş vuruşludur. Çok sayıda ilâhî ile âyînlerin 1. ve 3. selâmları Düyek usûlüyle ölçülmüştür.

Ramazan ilâhîlerinin on bir tanesi Devr-i Hindî usûlüyle ölçülmüştür. Hintlilere ait devir, ölçü anlamına gelen bu sözcük yedi zamanlı ve beş vuruşlu bir küçük usûlün adıdır. Çok sayıda olmasa da bu usûlle ölçülen ilâhîler mevcuttur. On iki Ramazan ilâhîsi Evsat usûlüyle ölçülmüştür. Arapçada “bir şeyin ortası” anlamına gelen tabir, dinî musikide çok kullanılan bir

²⁶ age. 2004-2019.

Türk Musikisi usûlünün adıdır. Yirmi altı zamanlı ve on üç vuruşlu bir usûldür. Büyük bir usûl olarak Ramazan ilâhîlerinde de dikkat çekecek kadar çok kullanılmıştır. Ramazan ilâhîlerinin Evsat usûlünde bestelenenleri tamamıyla tarihsel süreçten günümüze gelmeyi başarmış olan eserlerdir. Günümüzde bestelenmiş ya da daha yakın bir dönemden bugüne gelmiş eserlerde Evsat usûlü kullanılmamıştır.

Diğer Ramazan ilâhîlerinin usûllerini incelediğimizde, Aksak, Curcuna, Çember, Müsemmen, Nim Evsat, Nim Sofyan, Raks Aksağı, Sengin Semai, Yürük Semai usûllerinin de kullanıldığını görmekteyiz. Ancak sayıları Sofyan, Evsat, Düyek ve Devr-i Hindî usûlleri kadar çok değildir. Eserleri makamsal olarak incelediğimizde yine belli makamlar üzerinde gruplaşmalara rastlıyoruz. Mesela otuz bir ilâhî Acemaşiran, yirmi beş ilâhî Eviç, on yedi ilâhî Saba, on beş ilâhî Rast, on üç ilâhî Hüseyini makamında bestelenmiştir. Daha az sayılarda ya da bir kez bile olsa kullanılan diğer makamlar Acem, Acembûselik, Acemkürdî, Bayâtî, Bayâtî Araban, Beste Isfahan, Bestenigâr, Dügâh, Ferahnâk, Hicaz, Hicazkâr, Hüzûzâm, Isfahan, Mâhûr, Maye, Muhayyer, Muhayyerkürdî, Muhayyersünbüle, Müstear, Nihâvend, Sabâ Bûselik, Sabâ Zemzeme, Segâh, Sûzinâk, Tahir, Uşşâk makamlarıdır. Türk Musikisi'nin makam zenginliği dikkate alındığında, özellikle bazı makamların ilâhî formu için tercih edilmiş olması, o makamların insan üzerinde yarattığı tesirler üzerinden yola çıkılmış olduğunu düşündürebilir. Nitekim her makamın ses dizisinin insan duygu ve düşünceleri üzerinde farklı etkiler meydana getirdiği fikrini yüzyıllar önce Farabî de eserinde ileri sürmüştür. Ramazan ilâhîleri incelemesi üzerinden baktığımızda en çok Acemaşiran ve Eviç makamında eserlere rastlıyoruz. Ancak diğer yandan kayıtlı genel nitelikteki bütün ilâhîlerin makam incelemesinde Hicaz makamının daha ön plana çıkması, Türk Musikisi'nde çok kullanılan makamların, ilâhî formunda da belki alışkanlıklara bağlı olarak kolay bestelenmesi ve kabul görürlüğü açısından tercih edilmiş olduğunu da düşündürebilir.

Elimizdeki listede en çok kullanılan Acemaşiran makamı Türk Musikisi'nin birleşik makamlarındandır. Yaklaşık dört yüz elli yıllık bir geçmişi olduğu tahmin edilmektedir. Ağırbaşlı eserlerin yapıldığı bir makam olarak ifade edilmektedir. İkinci olarak çok kullanılmış Eviç makamı da Türk Musikisi'nin en eski makamlarından birisidir. İlâhîlerde olduğu gibi Rumeli türkülerinde de çok tercih edilmiştir.

KAYNAKLAR

- İstanbul Konservatuvarı Tasnif Heyeti, Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler, c. I, İstanbul Belediye Konservatuvarı Yayınları, İstanbul 1931.
- Uzun, Mustafa. “İlahî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 22, İstanbul 2000.
- Aksoy, Bülent. “Osmanlı Geleneğinde Dinî Musîkî Üstüne Birkaç Not”, Diyanet Aylık Dergi eki Nağmeden Gönüle Musîki, İstanbul 2009.
- Ergen, Aytaç. “Ay Tasnifleri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Cemaziyelevvel-Cemaziyelahir İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi”, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Safer İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.

- Ergen, Aytaç. “Rebiülevvel-Rebiülahir İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004 – 2019.
- Ergen, Aytaç. “Cemaziyelevvel-Cemaziyelahir İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi”, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Receb İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Şaban İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Şevval İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.
- Ergen, Aytaç. “Zilkade-Zilhicce İlahileri”, Türk Musikisi Nota Arşivi, İstanbul 2004-2019.
- Erol, Metin. “Muharrem Ayı ve Kerbela Mersiyeleri”, Dünya Bizim Portalı, 2018, www.dunyabizim.com/mercek-alti/muharrem-ayi-ve-kerbel-mersiyeleri-h21972.html, e.t. 24.04.2019.
- Günay, Hacı Mehmed. “Rebiülevvel”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 34: 501 – 502, İstanbul 2007.
- Günay, Hacı Mehmed. “Receb”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 34, İstanbul 2007.
- Günel, Fuat. “Cemaziyelevvel”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 7, İstanbul 1993.
- Özcan, Nuri. "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılar'da Dinî Musiki", Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı (Osmanlı'nın 701. Kuruluş Yıldönümüne Özel), c. IV, İstanbul 2000.
- Özcan, Nuri. “Tekke Musikisi”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 40, İstanbul 2011.
- Sadreddin, Ahmed. “Muharrem Ayında Dervişler Ne Söyledi”, Dünya Bizim Portalı, 2015, www.dunyabizim.com/muzik/muharrem-ayinda-dervisler-ne-soylerdi-h21910.html, e.t. 26.04.2019
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Safer”, TDV İslâm Ansiklopedisi”, c. 35, İstanbul 2008.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Şaban”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 38, İstanbul 2010.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Şevval”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 39, İstanbul 2010.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Zilkade”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 44, İstanbul 2013.